

Erfgoedwandeling centrum Terheijden

Lengte wandeling: ca. 2 km

Start en eindpunt: Dorpsplein Terheijden

1. Dorpsplein Terheijden

Hier bent u in de dorpshart van Terheijden. Dit plein doet al eeuwenlang dienst als ontmoetingsplek, zoals nu nog tijdens de weekmarkt, de kermis en de Traaierie. Ooit was het plein een zanderige vlakte. Hier lag tot 1920 de dorpsweel, een waterpoel bedoeld voor het vee om uit te drinken en om de was in te doen. En natuurlijk om water uit te halen in geval van brand. Het kon een gevaarlijke plek zijn, in 1720 is een vrouw bijna verdronken in de poel. Op zomeravonden klonk hier muziek. Tot 1959 stond er een muziekschelp, waarin de harmonie concerten gaf.

Nu is het dorpsplein een parkeerplein, omzoomd door bebouwing zoals het Zorgcentrum Antonius Abt (1988). Een beeldje van de middeleeuwse pestheilige Antonius Abt staat bij de ingang. Het Restaurant De Buren is in de voormalige Rabobank gevestigd.

Op het Dorpsplein staat een gebogen gemetselde muur, dit is het oorlogsmonument 'Vrijheid'. Op 4 mei vindt hier de jaarlijkse Dodenherdenking plaats.

Opmerking: Aan het Dorpsplein ligt een klein wit gepleisterd kerkgebouw.

2. Het Witte Kerkje

Een gebouw van meer dan 200 jaar oud, onafgebroken in gebruik door de Protestantse geloofsgemeenschap van Terheijden-Wagenberg. Het kerkje werd in 1809 gebouwd dankzij financiële steun van koning Lodewijk Napoleon. Die liet in verschillende plaatsen in Nederland kerkjes bouwen, vandaar de term “Lodewijkskerkje” voor dit type kerkgebouw. Terheijdenaren noemen het gebouwtje liefkozend Het Witte Kerkje. De gevelsteen boven de ingang herinnert aan de start van de bouw.

Van 1648 tot 1801 kerken de protestanten in de oude grote kerk aan de overkant. In 1801 ging dit kerkgebouw terug naar de katholieke kerk. De protestanten konden nog wel hun doden blijven begraven bij de oude kerk. De begraafplaats was door middel van een muur gesplitst in een katholiek en protestants deel.

Binnen is het sobere interieur voorzien van een eikenhouten preekstoel uit ca. 1700, een herenbank met oude bijbels en een orgel. Het kerkklokje dateert uit 1416 en hoorde oorspronkelijk bij een middeleeuws klooster in Breda. In 1943 heeft de kerk het klokje kado gekregen. Toen tijdens de Tweede Wereldoorlog al het koper, dus ook kerkklokken, moest worden ingeleverd voor de Duitse oorlogsindustrie werd het klokje goed verstopt. Na de oorlog werd het klokje, in 1949, weer in gebruik genomen.

Het Witte Kerkje is nog steeds in gebruik voor kerkdiensten, ook is het een trouwlocatie en vinden er concerten, exposities en andere activiteiten plaats.

Opmerking: *Vlakbij het kerkje staat op het trottoir een paal van het wandelroutenetwerk Noord-Brabant, met de aanduiding knooppunt 71. U volgt nu de aanwijzing richting nummer 14. U steekt het Dorpsplein over richting het grote bakstenen kerkgebouw.*

3. Antonius Abt-kerk

Dit is het oudste monument van Terheijden, al 600 jaar staat hier de kerk. Oorlogen, branden en natuurgeweld brachten het gebouw veel schade toe. Ook tijdens de Tweede Wereldoorlog raakte de kerk zwaar beschadigd. Behalve als religieus centrum deed het gebouw ook dienst als bestuurscentrum. Voor de komst van een raadhuis vergaderde het dorpsbestuur in de kerk. Korte tijd was de kerk zelfs even in gebruik als paardenstal.

De start gaat terug naar 1400 met de bouw van een eenvoudige kapel. Door verdere uitbreidingen in de 15^e en 16^e eeuw ontstond de huidige gotische kruiskerk, met hoge koorramen en steunberen, typisch voor deze bouwstijl. En fraaie architectonische details zoals de natuurstenen kruisbloemen bovenop de gevel van het transept en de zij-ingang. Om deze oude bloemen te zien loopt u om de kerk heen naar het kerkplein.

Hier op het kerkplein is ook de zij-ingang naar de Mariakapel. In een nis boven de ingang ziet u een stenen beeld van Antonius Abt, de patroonheilige van de kerk. Zijn grote populariteit dankte de heilige aan het feit dat hij werd vereerd als beschermer tegen besmettelijke ziekten van mensen en vee.

Via de Mariakapel kunt u een kijkje nemen in het koor van de kerk. Dit deel is voor kerkelijke vieringen in gebruik. In 2018 is de binnenruimte van de kerk in twee

delen verdeeld. Het koorgedeelte bleef voor het oorspronkelijke religieuze gebruik bestemd. Het ander deel, het kerkschip, is verbouwd tot een multifunctionele ontmoetingsruimte voor sociaal-culturele activiteiten.

Opmerkelijke kerkelijke kunstschaten zijn de fraaie glas in lood ramen, een eikenhouten beeld van Antonius Abt uit de 16^e eeuw en een olieverfschilderij van Petrus van Schendel (1806-1870). In zijn tijd was van Schendel een internationaal bekende schilder, vooral beroemd vanwege genretaferelen met maanlicht of kunstmatige lichteffecten bij kaarslicht of het licht van een toorts of een olielampje. Zelfs de Engelse koningin Victoria heeft een werk van hem gekocht! Het schilderij in de kerk heeft de titel "Nachtbezoek van Paulus aan Antonius". Verderop tijdens de wandeling komt u langs het geboortehuis van Petrus van Schendel. De schilder woonde en werkte in Brussel.

Opmerking: *Vervolg de wandeling richting de Markstraat en loop deze straat uit.*

4. Markstraat

Bij vergissing wordt deze straat wel eens *Marktstraat* genoemd, maar het is echt Markstraat, genoemd naar de rivier de Mark, waar de straat rechtstreeks naar toe gaat.

Aan de rechterkant heeft u zicht op het oude kerkhof van Terheijden. Direct naast het voormalige lijkhuisje ligt een gebouw uit 1956, met een opvallend muurplastiek boven de ingang (Markstraat 4). De moeders en kinderen die hier afgebeeld zijn, verwijzen naar de vroegere functie van het gebouw als wijkgebouw van het Wit-Gele Kruis. Nu is het gebouw in gebruik als gezondheidscentrum.

Het rode bakstenen gebouw met de ingang van de Cour (Markstraat 6) was eerst een nonnenklooster. Het klooster werd mogelijk dankzij een legaat van de Terheijdense pastoor Thomas van Raak. In 1884 startte de bouw van het complex en ter ere van de geldschietster kreeg het de naam Thomasklooster. Centraal bovenin de gevel is een nis met een beeld van Thomas, de beschermheilige van de weldoener. Lange tijd verzorgden de nonnen het primaire onderwijs in Terheijden. Er was een meisjesschool, een jongensschool en een bewaarschool, de voorloper van de kleuterschool. In 1971 zijn de laatste nonnen uit het klooster vertrokken. Later volgde een grootschalige verbouwing om het gebouw voor de huidige functie geschikt te maken.

In de Marktstraat waren vroeger diverse herbergen, waarvan de Harmonie (Markstraat 5) nu nog bestaat. Er was ook veel bedrijvigheid, zo lag aan het eind van de straat een korenmolen. Niets daarvan is bewaard gebleven, nu is het vooral een rustige woonstraat, met voor een groot deel moderne woonhuizen.

Opmerking: De Markstraat komt uit bij de recreatiehaven van Terheijden.

5. De haven

De Markstraat komt uit bij de haven van Terheijden, door de Terheijdenaren Markkant of Merkkaant genoemd. De huidige vorm van de haven ontstond in 1952, ten gevolge van de kanalisering van de rivier de Mark. De rivier de Mark stroomt nu links van de havenuitgang verder in een rechte lijn naar het noorden.

Oorspronkelijk stroomde de rivier verder op de plek waar nu het havenhoofd ligt met het vertrekpunt van het fietserspontje. De haven van nu is dus in feite een dode rivierarm.

Tot 1827 stond Terheijden, dankzij de rivier de Mark, in een open verbinding met de zee, waardoor eb en vloed merkbaar waren. De Mark was belangrijk als verbinding tussen Holland en de Oranjestad Breda. Over de Mark was een veerverbinding met een vaste dienstregeling tussen Breda en het noorden. Terheijden was een halteplaats in deze verbinding. Daarnaast was er een veer naar de overkant van de rivier om de reis richting het westen naar Princenhage en Prinsenbeek te kunnen vervolgen. Het historische witte pand bij de uitgang van de haven (Markstraat 57), is het oude veerhuis en is nu in gebruik als woonhuis. Hier kon overnacht worden, het veerhuis was ook een herberg. Tot 1825, toen er een weg naar Breda werd aangelegd was de vaarverbinding over de Mark de snelste weg naar het zuiden.

Bij de haven was vroeger de industrie van Terheijden te vinden, zoals een kunstwolfabriek, een steenfabriek en een betonvloerenfabriek. De Haven diende voor de aanvoer van grondstoffen en de afvoer van producten. Ook werden van hier suikerbieten naar de suikerfabriek in Breda vervoerd.

Veel verder terug in de Middeleeuwen was de Markkant een overslagpunt voor turf. In de omgeving van Terheijden werd op grote schaal veen afgegraven om te voorzien in de brandstofvraag van met name de handelssteden in Vlaanderen zoals Brugge en Gent. Het veen werd in kleine rechthoekige stukken verwerkt en te drogen gelegd. Het product dat zo ontstond, de turf, werd vanuit Terheijden via de Mark naar de grotere distributiehavens vervoerd, zoals naar bijvoorbeeld Middelburg.

In 1988 is een voetgangers- en fietserspontje in gebruik genomen, dat in de zomermaanden naar de overkant van de Mark vaart. Het bronzen beeld “Twee Dames” (1988) herinnert aan de veerpassagiers van vroeger. Het beeld is door beeldhouwer Niek van Leest (1930-2012) gemaakt. Deze kunstenaar uit Lage Zwaluwe maakte ruim honderd bronzen beelden die vooral in Noord-Brabant zijn geplaatst. In gemeente Drimmelen, de gemeente waar Terheijden onder valt, zijn een aantal beelden te vinden. Ook het beeldje van Antonius Abt op het Dorpsplein is van zijn hand.

Opmerking: *U vervolgt de wandeling naar rechts, u volgt de aanwijzingen van het wandelroutenetwerk naar knooppunt 70. U komt uit bij een groen boomloos gebiedje.*

6. De Kleine Schans

De constructie die u hier ziet wordt de Kleine Schans genoemd. Het bestaat uit een stervormige walstructuur omgeven door een met water gevulde gracht. Dit is een voormalige militair bolwerk uit 1639 bedoeld om de scheepvaart op de Mark te kunnen controleren en beschermen. Oorspronkelijk waren er ook verschillende militaire gebouwen aanwezig. Terheijden lag in de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) midden in de frontlinie. Terheijden was een belangrijk bolwerk ter verdediging van de stad Breda. Rondom Breda was een gordel van militaire verdedigingswerken opgetrokken. Aan de andere kant van Terheijden ligt de Grote Schans of Spinolaschans. Ook deze schans is openbaar toegankelijk, maar valt buiten deze Erfgoedwandeling.

De Kleine Schans raakte in 1680 in onbruik en de bebouwing werd gesloopt. In 1830 nam koning Willem I de schans opnieuw in gebruik als bolwerk tegen de mogelijke komst van de Belgen en Fransen tijdens de Belgische Opstand. Na een grondige restauratie in de jaren 1980 zijn de grachten hersteld en is het water terug.

De Kleine Schans vormt een onderdeel van de Zuiderwaterlinie, een militair verdedigingssysteem uit de 17^e en 18^e eeuw. De linie liep vanaf Sluis in Zeeland tot aan Nijmegen.

Opmerking: Vanaf het binnenterrein van de Kleine Schans kunt u naar boven klimmen voor een mooi uitzicht op Terheijden. Let op: soms wordt het terrein begraasd door schapen, toegang is dan niet mogelijk.

Vervolg de Erfgoedwandeling door de aanduidingen van het wandelroutenetwerk te volgen naar knooppunt 50. Vanaf hier heeft u een mooi uitzicht op het volgende monument van de Erfgoedwandeling. U vervolgt de route naar knooppunt 73. Vanaf dit knooppunt volgt u de aanwijzingen richting knooppunt 72.

7. Molen de Arend

Ooit waren er drie molens in Terheijden. Molen de Arend is de enige die er nog is. De molen dateert uit 1742. De bouw werd mogelijk gemaakt door niemand minder dan stadhouder Willem IV van Oranje Nassau, die ook Baron van Breda was. De historische naam “Nassau-Siegen-molen” verwijst naar deze ontstaansgeschiedenis. In 1812 komt de molen in particuliere handen en krijgt dan de naam De Arend.

Het is een molen van het type stellingmolen. Een stellingmolen is een hoge windmolen met een galerij of stelling. Zo'n molen staat meestal in bebouwd gebied en moet hoog zijn om binnen de bebouwde kom voldoende wind te vangen. De wieken en de staart reiken dan ook niet tot aan de grond. Dat is hier zeker handig, omdat de molen pal langs de weg ligt, de Molenstraat.

In de Tweede Wereldoorlog diende de molen als uitkijkpost van de Duitsers nadat zij uit de toren van de kerk waren verjaagd door geallieerde beschietingen. Vanuit de molen zagen zij niet dat de Poolse Pantserdivisie over het Markkanaal vanuit het zuiden Terheijden binnenkwam. Toen zij het wel merkten, verlieten zij de molen zonder deze te vernielen.

De Polen wisten niet dat er een uitkijkpost in de molen zat, anders had de molen de oorlog waarschijnlijk niet overleefd.

De molen kwam in bezit van de gemeente Terheijden en onderging de nodige restauraties. In 1975 draaiden de wieken weer en werd er graan gemalen. De

molen is nu in bezit van een stichting en er wordt nog steeds gemalen. Onderin de molen is een winkeltje met bakkersproducten.

Aan de overkant van de molen ligt een karakteristiek gebouwtje. Dit een voormalig gemaal, nu in gebruik als woonhuis. Achter het gebouwtje kunt u water zien liggen, dit is de Molenweel. Een weel of wiel is een gevolg van een dijkdoorbraak. Als bij stormvloed de dijken doorbraken ontstonden diepe gaten. Deze gaten werden niet gedicht, maar er werd dan een dijk rondom gelegd. Oorspronkelijk is de Molenstraat een dijk, die rond 1390 werd aangelegd ter verdediging tegen het zeewater

Opmerking: *U gaat nu rechtsaf, u vervolgt de dijk richting het dorpscentrum. Vlakbij de molen ligt een pleintje met een wegwijk, hier begint een van de mooiste straatjes van Terheijden. U kunt het straatje een stukje inlopen, hier heeft u ook een mooi gezicht op de Kleine Schans.*

8. Schansstraat

Op de splitsing van Molenstraat en Schansstraat staat een wegkruis. Dit kruis vervangt een eerder door vandalisme vernield kruis. In 1974 nam burgemeester jonkheer Lodi von Bönninghausen tot Herinkhave afscheid van de gemeente Terheijden. Er werd geld ingezameld voor een afscheidscadeau. De burgemeester maakte hier een jubileumfonds van om Terheijden iets blijvends te schenken. Dit resulteerde in de aankoop van een 100 jaar oud Christusbeeld. Er werd een kruis en afdakje gemaakt en het geheel werd op 14 september 1986 ingezegend door de pastoor.

De Schansstraat is een karakteristiek smal straatje, dat de vorm van de Kleine Schans volgt en uitkomt bij de haven. Het wegdek bestaat uit natuurstenen straatstenen, de zogenaamde kinderkopjes, die in 1892 gelegd zijn.

Aan de linkerkant ligt een voormalige boerderij. Deze boerderij was ooit een bijgebouw van een 15^e eeuwse slotje omringd door een gracht. In de boerderij wordt in de toekomst het pomphuis van het nieuw te ontwikkelen warmtenetwerk gevestigd, waarbij warmte uit het oppervlaktewater van de Mark wordt gehaald.

Op het terrein van het voormalige slotje en de boerderij wordt een nieuwe woonwijk ontwikkeld, met de naam “de Weelde”. Op deze bouwlocatie vindt archeologisch onderzoek plaats. De resultaten daarvan zullen mogelijk de historische kennis van dit oude stukje Terheijden aanvullen.

Opmerking: Keer terug naar de Molenstraat en vervolg de weg naar rechts.

9. Molenstraat

De Molenstraat is een oude slingerende zeedijk met aan weerskanten karakteristieke lage woonhuizen. Vroeger waren hier een aantal winkels en café's. In 1969 startte in een voormalige kruidenierswinkel de 'Bon Bini Bar'. Inmiddels is dit café omgedoopt tot Het Barreke (Molenstraat 22)

Ook Molenstraat 25 was een café. De herbergier liet in 1875 een nieuw pand bouwen, het huis staat er nog steeds, het café verdween in 1975. Vroeger liep de doorgaande route vanaf Breda naar het noorden door Terheijden. Het was een plaatsje waar men kwam op doorreis en het dorp was daarom rijkelijk voorzien van herbergen en café's.

De Molenstraat gaat over in de Raadhuisstraat, u vervolgt de route verder richting het dorpscentrum.

10. Raadhuisstraat

Het zal u zeker opvallen: hoe dichter u bij het dorpscentrum komt, hoe groter en voorname de huizen worden. In de Raadhuisstraat woonden de notabelen van Terheijden.

Maar het was ook een straat vol bedrijvigheid, met winkels, café's en bedrijvigheid. In drie panden hebben rosmolens gestaan. Dit zijn molens voortbewogen door paarden en bedoeld om agrarische producten te vermalen of te bewerken. Het waren een grutmolen (Raadhuisstraat 37-39) en twee oliemolens (Raadhuisstraat 46 en 59-61).

Aan de linkerkant in de gevel van het huis op het adres Raadhuisstraat 91-93 verwijst een gedenksteen naar een beroemde Terheijdenaar die hier geboren is. Het is de kunstschilder, schrijver en wetenschapper Petrus van Schendel (1806-1870). In zijn tijd internationaal vermaard, verzameld en geliefd vanwege zijn treffend geschilderde lichteffecten. Hij schilderde genrestukken waarbij maanlicht of het licht van een kaars of lantaarn bijdraagt aan een speciale sfeer. In Frankrijk en België kreeg hij daarom de bijnaam "Monsieur Chandelle", ofwel mijnheer Kaars. Zijn schilderijen bevinden zich in diverse kunstmusea verspreid over de hele wereld van het Rijksmuseum in Amsterdam tot in de Verenigde Staten, Canada en Australië. In Terheijden wordt in de Antonius Abt-kerk het werk met de titel "Nachtbezoek van Paulus aan Antonius" bewaard.

De straat maakt een scherpe bocht naar rechts. Aan de linkerkant staat een groot 19^e eeuwse huis (Raadhuisstraat 69-71). Van 1865 -1917 woonde hier een leerlooier. Het gietijzeren rooster op de voordeur heeft de tekst “leder” en in reliëf de kop van een rund. Daarna kwam er een stalhouderij met prachtige koetsen. Later werd dit een vervoersbedrijf met vrachtwagens. Voor het pand stond op straat een benzinepomp.

Het kleinere huis naast dit pand was een groente- en fruitwinkel. Schuin aan de overkant (Raadhuisstraat 40) was het Noord-Brabants Koffiehuis. Dit is een van oudste huizen van Terheijden, met een oorsprong in de 17^e eeuw.

Verderop ligt aan uw rechterkant een woning gebouwd omstreeks 1800 met de naam “Hooghuys” (Raadhuisstraat 26). Hier woonde achtereenvolgens de burgemeester, de notaris en de dokter.

Aan de linkerkant komt u voorbij een pleintje met een opvallende plataan. Dit is de “Julianaboom”, geplant in 1937 ter gelegenheid van het huwelijk van prinses Juliana en prins Bernhard. Juliana was koningin der Nederlanden van 1938-1980. Vanaf dit pleintje start de Lageweg, een zijstraat van de Raadhuisstraat.

Let u in het voorbijgaan op de fraaie panden, waarbij sommige namen hebben, zoals De Gekroonde Valk (Raadhuisstraat 45-47). Dit huis stamt uit de 17^e of 18^e eeuw en was later als boerderij in gebruik.

Verderop in de Raadhuisstraat staat aan de linkerkant (Raadhuisstraat 33-35) nog een voormalige boerderij, een stille getuige van de agrarische oorsprong van het dorp. De boerderij ligt pal naast een voornaam en rijk gedecoreerd woonhuis (Raadhuisstraat 38), gebouwd in 1875 voor burgemeester Rombouts en zijn ongetrouwde dochters. Aan de overkant op nummer 6 woonde de gemeentesecretaris van de gemeente Terheijden. Dit huis is uit 1910, het balkon heeft siersmeedwerk in de stijl van de Art Nouveau.

Verderop aan de rechterkant, vlakbij de Sint Antonius Abtkerk bevindt zich het voormalige gemeentehuis van Terheijden (Raadhuisstraat 2). Het gebouw is door een Bredase architect ontworpen en werd in 1929 feestelijk geopend. Het verving een ouder raadhuis dat in de 19^e eeuw gebouwd was. Lange tijd was er geen apart gebouw voor het dorpsbestuur. De bestuurders vergaderden in een herberg of in de kerk. Terheijden was tot 1997 een zelfstandig dorp met een eigen bestuur. Bij de gemeentelijke herindeling werd Terheijden een onderdeel van de gemeente Drimmelen. In Made is het gemeentehuis gevestigd.

De hoofdingang van het oude raadhuis ligt op de eerste verdieping en is bereikbaar via een bordestrap. Veel bruidsparen zijn hier als pas getrouwd stel naar buiten gekomen. Op de balustrade van de bordestrap houdt een stenen leeuw het wapen van Terheijden vast. Op dit wapen is Antonius Abt afgebeeld, de

beschermheilige van het dorp. In het gemeentehuis was ook een dienstwoning én een politiepost met twee heuse boevencellen.

Naast het gemeentehuis werd in 1932 een ambtswoning gebouwd (Raadhuisstraat 4). Van 1982-1996 was de villa door middel van een aanbouw verbonden aan het raadhuis en maakte deel uit van het gemeentehuis. Nadat het raadhuis overbodig was geworden is deze verbinding afgebroken.

Opmerking: *U bent nu terug gekomen bij het startpunt van de route, het Dorpsplein.*